

Hámori Ágnes

Tanóra, kommunikáció, társalgás. Három könyv a tanításmódszertan és a társalgáselemzés területéről

Herbszt Mária:

Tanári beszédmagatartás

SZEGEDI EGYETEMI KIADÓ – JUHÁSZ GYULA FELSŐOKTATÁSI KIADÓ.
SZEGED. 2010. 102 LAP

Antalné Szabó Ágnes:

A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG. BUDAPEST. 2006. 115 LAP

Boronkai Dóra:

Bevezetés a társalgáselemzésbe

AD LIBRUM KIADÓ. BUDAPEST. 2009. 200 LAP

Az osztálytermi kommunikációt, a tanórákon folyó diskurzusokat több szempontból is lehet vizsgálni: pedagógiai, pszichológiai, didaktikai-metodikai vagy nyelvészeti oldalról is. Az utóbbi nézőpont is több megközelítési irányt nyújt: érdekes lehet a tanórai beszélt nyelv, a tanár vagy a diákok nyelvhasználatának stilisztikai vagy fonetikai vizsgálata, de elemezhetjük akár retorikailag, sőt a társalgáselemzés egyes irányzatai is nagy érdeklődéssel fordulnak az osztálytermi interakciók felé. A kevés magyar nyelvű társalgáselemzési kutatás palettájáról azonban sokáig hiányzott az osztálytermi interakciók kiterjedtebb társalgáselemző vagy pragmatikai vizsgálata, pedig ezek eredményei sokszor egyaránt jelentősek és hasznosak a retorika, valamint a didaktika és a metodika számára is. Örvendetes tehát mind a didaktika, mind a társalgáselemzés szempontjából, hogy az utóbbi években különféle kutatások eredményeként több idevágó nyelvészeti munka is napvilágot látott: a legfrissebb Herbszt Mária *Tanári beszédmagatartás* című, 2010-ben megjelent könyve, Antalné Szabó Ágnes *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében* című, 2006-ban publikált kötete, és szorosan kapcsolódik a témához a *Bevezetés a társalgáselemzésbe* is, amely 2009-ben jelent meg Boronkai Dóra tollából.

Herbszt Mária *Tanári beszédmagatartás* című könyve az *Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek* sorozat első tagjaként jelent meg 2010-ben, a Szegedi Egyetemi Kiadó és a Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó gondozásában. A sorozat köteteinek a célja elsősorban az egyetemi oktatás segítése egy-egy tematika vagy kurzus összefoglalásával, könyve műfaját is kurzusfüzetként jelöli meg a szerző. Herbszt Mária a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara Tanító- és Óvóképző Intézetének a vezetője, a tanárképzés elismert szakértője és számos módszertani, illetve nyelvészeti munka alkotója. A *Tanári beszédmagatartás* azonban nemcsak a tanárképzésben részt vevő diákok, tanárjelöltek és módszertant oktatók

számára hasznos munka, hanem gyakorló pedagógusok, nyelvészek és társalgáselemzők érdeklődésére is igényt tarthat.

A könyv alapgondolata a tanári szerep átalakulása, a hagyományos minták és gyakorlatok, valamint a kíváncsú pedagógia összevetése az oktatási gyakorlattal, továbbá az utóbbival, vagyis a konstruktivista pedagógiával és a tudásszervezőként, facilitátorként felfogott tanár szerepével együtt járó, újszerű kommunikáció bemutatása. Olyan tudásanyag összefoglalása a cél, amellyel „a nagyrészt ösztönösen alkalmazott kommunikációs technikákat tudatossá” (9) lehet tenni, szükség szerint javítani és így fejleszteni az (ön)elemzési képességet. Ehhez a szerző áttekinti azokat a legfontosabb szempontokat, amelyek alapján a tanórai interakciót jellemezni lehet, és bár eközben a tanári beszédviselkedésre összpontosít, a tanár-diák kommunikáció egészének vizsgálatához is hozzásegít. A műben továbbá számos – mind saját, mind mások által végzett – empirikus kutatás eredményével tárja fel az egyes szempontok és pragmatikai jelenségek szerepét és fontosságát az osztálytermi interakciókban. A könyv kérdésekkel, feladatokkal és valós diskurzusrészletek példáival segíti az egyes bemutatott témakörök feldolgozását. Ezek elsősorban a tanárképzésben részt vevő hallgatóknak és tanároknak hasznosak, de bárki másnak is gondolatébresztőek lehetnek.

A könyv 12 fejezetből áll, amelyek az osztálytermi interakció egy-egy meghatározó jelenségét dolgozzák fel. A fejezetek hasonlóan, logikus és a feldolgozást megkönnyítő szerkezet szerint épülnek fel. Először rövid bevezető ismerteti az adott fejezet témáját vagy központi fogalmát, az azzal kapcsolatos legfontosabb elméleti tudnivalókat; majd az adott jelenség tanórai jelentőségét mutatja be; végül interaktív feladatok, vitatémák és kérdések következnek, amelyek az elméleti részben olvasottak átgondolására és valós példák értékelésére, elemzésére készítetnek. Az egyes fejezetek végén rövid listát találunk a felhasznált és az ajánlott szakirodalomról.

Az első fejezet az etnometodológiai konverzációelemzés, társalgáselemzés lényegét és legfontosabb fogalmait ismerteti; majd bemutatja a *társalgás* néhány lehetséges megközelítését és definícióját, megfogalmazza, hogy a tanár-diák interakció mennyiben alkotja a társalgás speciális fajtáját, végül különféle szempontok alapján áttekinti a tantermi kommunikáció jellegzetességeit, összevetve a köznapis társalgás általános vonásaival.

A második fejezet a tanári szerep átalakulásával foglalkozik, ismertette a hagyományos és a kíváncsú iskolai gyakorlatot, a konstruktivista pedagógia alapelveit, a tanár tudásszervezőként, facilitátorként való felfogását és az ezzel az újfajta szereppel együtt járó kommunikáció sajátosságait.

A harmadik fejezet az osztálytermi interakció egyik legfontosabb jellemzőjét, a tanórai interaktivitás mértékét tárgyalja, elsősorban a tanári és a tanulói megszólalások arányaira és a beszédmennyiségre összpontosítva. Megállapítja, hogy a tanári beszéd aránya lényegesen nagyobb a tanórákon a diákokénál; kérdésekkel és feladatokkal ösztönöz ennek értékelő megvitatására, ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy ez az adat önmagában nem elegendő a tanórán folyó munka minősítésére.

A negyedik fejezet a Pygmalion-effektussal és az önbeteljesítő jóslatok, illetve elvárások, előfeltevések oktatásbeli hatásával foglalkozik, ennek elsősorban a tanórai kommunikációval való kapcsolatát vizsgálja meg: hogyan befolyásolhatják például a tanári elvárások az egyes diákhöz intézett kérdéseket, a diák válaszában az értékelését, a diákok viselkedésére adott tanári reakciókat vagy egyéb, nem nyelvi jelzéseket.

Az ötödik fejezet az osztálytermi interakció egyik legfontosabb elemét, a tanári kérdés jelenségét járja részletesebben körül, több, különböző szempontrendszerű kutatás alapján. Empirikus példákkal gazdagon jellemezve a tanári kérdés különböző funkcióit, fajtáit, tipikus grammatikai formáit, valamint az instrukcióval való kapcsolatát.

A hatodik fejezet azt elemzi, hogy a tanári kérdés és az azt követő beszédaktusok hogyan kapcsolódnak össze, és hogyan alkotnak triadikus szekvenciákat, más néven triadikus dialógust, avagy szaknyelvi

rövidítéssel KVV-ciklust (kezdeményezés-válasz-visszacsatolás). Ezekkel összefüggésben ismerkedhetünk meg a szomszédsági párok fogalmával, valamint a triadikus szekvenciák oktatásbeli szerepével. A triadikus szekvenciák bemutatása nemcsak pedagógiai, hanem társalgáselemzési szempontból is értékes eredménynek bizonyul.

A hetedik fejezet az értékelés jelenségét – a triadikus ciklus harmadik tagját – állítja a középpontba, áttekintve fő típusait (elfogadás, helyreigazítás, elvetés) és ezek tipikus megjelenési módjait, kitérve a rejtett értékelés jelenségére is.

A nyolcadik fejezet középpontjában a tanári magyarázat áll: fő fajtái (értelmező, leíró, okfeltáró), a jó tanári magyarázat ismérvei, a magyarázat lehetséges módszerei, valamint a magyarázat – diskurzusszerveződés szerinti – három fő típusa: a pusztá kijelentésekből álló (leíró), a kérdés-felelet szerkezetű és a kérdve kifejtő magyarázat.

A kilencedik fejezet a beszédaktusok elméletét kapcsolja össze a tantermi kommunikációval. Bemutatja a *lokúció*, az *illokúció* és a *perlokúció* fogalmát a tantermi interakció példáiba ágyazva, valamint az illokúciós aktusok egy lehetséges fő osztályozási rendszerét, utalva az osztályozás nehézségeire is. Kitér az azonos illokúciós aktushoz kapcsolódó megvalósulási formákra és ezek pedagógiai jelentőségére. A fejezet érdeme egyrészt az, hogy valós tanórai diskurzusrészleteken mutatja be a beszédaktusok láncszerű szekvenciáját és a tanórai interakcióra jellemző beszédaktustípusokat; másrészt azt is feltárja, hogy az osztálytermi diskurzus beszédaktus-szempontú elemzése (pl. a tanár vagy a diákok beszédaktus-típusainak vizsgálata) hogyan járul hozzá az oktatási interakció pontosabb jellemzéséhez.

A tizedik fejezet egy újabb jellegzetes tanórai beszédaktust, a tanári instrukciót dolgozza fel: szó van ennek jellegzetes grammatikai formáiról, fő funkcióiról, valamint az instrukciók és az udvariasság kapcsolatáról.

Miközben az eddigi fejezeteknek többnyire egy-egy konkrét jelenség állt a középpontjában, a tizenegyedik és a tizenkettedik fejezet egy-egy tágabb pragmatikai elmélet keretében – a társalgási maximák elméleteihez, valamint a rítus, a rituálé fogalmához kapcsolódva – közelíti meg a tanórai kommunikáció általános működését.

A tizenegyedik fejezet Grice és Leech elméleteit és társalgási maximáit ismerteti, különféle példákkal illusztrálva azt, hogy ezek a maximák miként érvényesülnek az osztálytermi kommunikáció sajátos szituációjában, továbbá működésüket, érvényesülésüket milyen módon befolyásolják a tanári szerephez kapcsolódó privilégiumok, illetve a diákok életkori sajátosságai. A fejezet végén vitaindító kérdéseket olvashatunk arról, segíti-e a tanórai kommunikáció leírását, elemzését a társalgási maximák bevonása; különösen jó feladatnak tűnik az idézett maximákhoz kapcsolódóan a csend jelenségének, tanórai szükségességének, mértékének a megvitatása.

A tizenkettedik fejezet – mint a címe is mutatja: *Tantermi rituálé* – a tantermi kommunikációt a rítusok szemszögéből jellemzi. Bemutatja a rítus és a rituálé fogalmát, elsajátításukat a másodlagos szocializációban, valamint az elvárások és a minták szerepét a diskurzusok, így az osztálytermi beszédmagatartás működésében, továbbá áttekinti a magyar tanórákon jellemző, erősebben ritualizált egységeket (tanórakezds, -zárás, a jelentkezéssel és a megszólításokkal kapcsolatos konvenciók). Mint minden fejezet végén, itt is kérdések és vitaindító feladatok állnak zárásképpen, segítve az iskolai gyakorlatban megismert rítusok jellemzését, szerepük megvitatását.

Mint ebből az áttekintésből is kitűnik, ez a könyv a tanári beszédmagatartás számos aspektusára kitér, és mind a jelenségek elméleti hátterének felrajzolásával, mind az azokhoz kapcsolódó feladatokkal értékes segítség a tanórai kommunikáció vizsgálatához. Bár a könyv maga nem túl terjedelmes – hiszen egy félév során feldolgozható anyagot fog át –, ez a gyakorlati alkalmazásban kifejezetten előnyös, hiszen lényegre törő, világos és áttekinthető. Az egyes fogalmak vagy elméletek bemutatása jellemzően szűkszavú és vázlatos, de pontos, mindezek részletezése vagy kritikai elemzése nem is célja a könyvnek. A fejezetek, bár viszonylag

rövidek, a lényegre törő fogalmazásmódnak és a jól szerkesztett vázlatoknak köszönhetően az egyes témákban mégis igen gazdag tudásanyagot fognak át. A fejezetekben tárgyalt témákhoz a szerző számos releváns szakirodalmi hivatkozást is említ, valamint sok helyen ismertet empirikus vizsgálatokat és ezek eredményeit, több alkalommal saját elemzéseiből is merítve. Emellett igen hasznosak a valós osztálytermi gyakorlatból idézett, jól megválogatott példák, amelyek a bemutatott jelenségek illusztrálására és önálló elemzésre, értékelésre is alkalmasak.

Kitűnő a fejezetek belső módszertani felépítése, amelyet logikus szerkezet, világos fogalmazás és jól áttekinthető vázlatok jellemeznek, valamint az elméleti ismeretek, a példák és a feladatok megfelelő arányú elosztása. Ugyanez a logikus szerkesztés sajnos nem jellemzi a könyv egészét, az egyes fejezetek sorrendje ugyanis némileg esetlegesnek tűnik; így például a beszédaktus-témakör furcsán ékelődik be a tanári magyarázat és az instrukció közé, vagy az utóbbi érthetetlenül messze került a tanári kérdéssel foglalkozó fejezettől. Ugyanakkor ez csak folyamatosan, egészében olvasva érződik, feltételezhető, hogy kurzusfüzetként használva, az anyagot hétről hétre feldolgozva nem okoz nehézséget.

Végül a pozitívumok között kiemelendőnek tartom a könyvnek azt a pedagógiai szemléletét, amellyel az olvasók/hallgatók felé fordul: az egyes tárgyalt jelenségekkel kapcsolatban ugyanis ritkán közöl explicit értékelést, inkább kérdéseket és vitaindító gondolatokat fogalmaz meg, és ezzel az önálló vélemény kialakítására ösztönöz. Ez a szerző bevallott célja is volt: a könyv műfaját tekintve elsődlegesen „nyitott kurzusfüzet” kíván lenni, amely a hallgatókat/olvasókat arra biztatja, hogy a leírtakat alkotó módon továbbgondolják: ez a nyitottság, interaktivitás és gondolatébresztő jelleg valóban jól megvalósul. A *Tanári beszédmagatartás* tehát rendkívül hasznos olvasmány, illetőleg gyakorlati segédanyag mind a tanárképzésben részt vevő oktatók, mind a diákok és a tanárjelöltek számára; de ajánlható oktatóknak, gyakorló pedagógusoknak és társalgáselemzőknek is, továbbá mindenkinek, aki szeretne nagyobb fokú metanyelvi tudatossággal közelíteni az osztálytermi kommunikációhoz.

A tanári beszédmagatartás jellemzésének és a fent bemutatott könyvnek fontos előzményét alkotja Antalné Szabó Ágnes *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében* című könyve, amely 2006-ban jelent meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában Budapesten. A könyv kiterjedt, többéves kutatómunka – egy közel 100, videón rögzített tanóra korpuszából mintegy 50 lejegyzett óraelemzés – eredményeit foglalja össze, mégpedig a tanári kommunikáció általános és széles körű bemutatásának a keretében. A szerző elsőként adott átfogó leírást a magyar osztálytermi diskurzusokról társalgáselemzési és pragmatikai szempontok alapján. Antalné Szabó Ágnes, aki az ELTE BTK egyetemi docense, az ott működő Szakmódszertani Központ és a Szemere Gyula anyanyelv-pedagógiai kutatócsoport vezetője, elméleti tudását és gyakorlati ismereteit számos korábbi könyv, tanulmány és projekt tükrözi. Nemcsak elemzési eredményeit, hanem módszertani tapasztalatait is hasznosította ebben a munkában: a társalgáselemzés szempontjait retorikai és tanítás-módszertani megközelítéssel ötvözve a tanári kommunikáció vizsgálatában.

Bár a mű célja elsősorban a tanári kommunikáció hatékonyságának a javítása, de nem csupán pedagógiai, hanem társalgáselemzési, szövegtani szempontból is fontos eredményeket prezentál. Pedagógiai, módszertani hasznosságát emellett, hogy a hazai tanárképzés egyik legelismertebb szakértőjének és művelőjének tollából született, az is megalapozza, hogy magát a könyv alapjául szolgáló kutatást is a szerző közvetlen módszertani tapasztalatai ihlették, elsősorban a tanári beszéd tanórai dominanciájának és redundanciáinak a megfigyelése. Társalgáselemzési, szövegtani jelentőségét pedig az adja, hogy empirikus anyagon, mégpedig viszonylag nagy korpusz részletes feldolgozása alapján a társalgáselemzés elméleti keretének és fogalomrendszerének segítségével számos meglátást fogalmaz meg a tanórai diskurzusok lokális és globális szerveződéséről,

jellegetes szekvenciáiról, jellemző grammatikai szerkezeteiről, segítve az intézményes társalgás e fontos műfajának vagy típusának részletesebb megismerését. A könyv a behatóbban tárgyalt jelenségek mellett számos továbbmutató megfigyelést is felvillant, és emellett betekintést enged az osztálytermi diskurzusok elemzésének a módszertanába, adott esetben nehézségeibe is.

A kötet a *Bevezetővel* indul és a *Záró gondolatokkal* végződik, a kettő között pedig tizenkét (számozatlan) fejezetet tartalmaz. Az első két fejezet a kutatás kérdéseit és forrásait foglalja össze, ismertetve a munka elméleti hátterét (a társalgáselemzést, illetve annak a tantermi interakciók szempontjából releváns fogalmait), céljait (a tanári beszéd főbb sajátosságainak és a tanári beszéd redundanciáját előidéző tényezőknek a feltárását, a tanári kommunikáció hatékonyságának a növelését), továbbá a kutatás módszertanát: az anyaggyűjtés módját, a lejegyzés elveit és kihívásait, valamint a témához kapcsolódó kérdőíves vizsgálattal, illetve óralátogatási jegyzőkönyvekkel kapcsolatos jellemzőket.

A következő nagyobb szerkezeti egység a tantermi kommunikáció sajátosságainak általános bemutatásával foglalkozik. A harmadik fejezet a tanórai kommunikáció jellemzői kapcsán összefoglalja a tanórai szerepek és viselkedésminták jellegzetességeit, a negyedik fejezet pedig a tanári beszédet meghatározó tényezőket tekinti át: elsősorban a pedagógus személyével, személyiségjegyeivel, attitűdjével összefüggő, valamint a tanítás körülményeivel – céljával, helyszínével, technikai eszközeivel – kapcsolatos aspektusokat.

Az ötödik fejezet a pedagógusok által alkalmazott tanítási módszerekről szól (pl. tanári előadás, megbeszélés, kiselőadás stb.): bemutatja ezek főbb változatait, több mérés eredményeinek a tükrében ismerteti tanórai alkalmazásuk arányait, és hatékonyság tekintetében is értékeli őket; a hatodik fejezet pedig a különféle munkaformákat és alkalmazásukat tekinti át hasonló módon (pl. frontális osztálymunka, páros munka, hagyományos csoportmunka). Az elemzések és a mérések tükrében egyértelműen kirajzolódik, hogy a hazai gyakorlatban egyelőre még a tanári beszéd, illetve szerep dominanciája jellemző, és „lényegesen népszerűbbek a tanáribeszéd-központú tanítási módszerek és munkaformák, mint a tanulóibeszéd-központú tanulási-tanítási technikák” (44).

A könyv következő része magára a tanári beszédre összpontosít. A hetedik fejezet a tanári beszédkultúra összetevőivel, a tanár kommunikációs kompetenciájával foglalkozik: ennek több összetevőjét is bemutatva, mint például a beszéd hangzása, a retorikai eszközök alkalmazása, a fatikus elemek módja, a kérdések használata, a kommunikáció nem nyelvi jeleinek az alkalmazása stb.

A nyolcadik fejezet a tanári megnyilatkozástípusok legfontosabb változatait sorakoztatja fel, elsősorban a beszédaktusok elméletére támaszkodva, de felvetve más megközelítési szempontokat is, mint a szekvenciális hely vagy a diskurzussszervező funkció.

A kilencedik fejezet az egyik leggyakoribb tanári megnyilatkozásformát, a tanári kérdést elemzi: annak fő funkcióit, legfontosabb változatait és jellegetes grammatikai szerkezeteit. A tizedik fejezet pedig az ehhez szorosan kapcsolódó másik leggyakoribb megnyilatkozásfajtát, a tanári instrukciót jellemzi, elsősorban grammatikai formáinak és a nyelvi udvariassággal való kapcsolatának a szemszögéből.

A tizenegyedik fejezet a tanár értékelő megnyilatkozásait, a tanári értékelés aktusát dolgozza fel tartalma (elfogadás, részleges elfogadás vagy elutasítás) szerint tipikus nyelvi formáik, lexikai elemeik bemutatásával. A tizenkettedik fejezet pedig egy jellegetes diskurzusjelenséget, az ismétlést állítja a középpontjába, tárgyalva annak lehetséges okait és céljait, az elemzett órákon megfigyelt jellemző változatait és legfontosabb funkcióit, kitérve az egyes változatok pedagógiai értékelésére is.

A *Záró gondolatok* cím alatt rövid összefoglalást és konkrét javaslatokat olvashatunk arról, hogy a könyvben áttekintett jelenségek és elemzési szempontok hogyan segíthetnek a tanári kommunikáció hatékonyságának a növelésében; végül pedig a szerző kitekint a további kutatási és alkalmazási lehetőségekre. A könyvet

irodalomjegyzék, majd mellékletek zárják: az utóbbiakból megismerhetjük a hivatkozott vizsgálatok pontos adatait, a vizsgálatban felhasznált kérdőíveket, valamint az óralátogatási és értékelési jegyzőkönyvek mintáit: mindez nemcsak a kutatás hitelességét támasztja alá, hanem a hasonló vizsgálatot tervezőknek, az elemzési módszertan iránt érdeklődőknek is hasznos segítség lehet.

A *tanári beszéd empirikus kutatások tükrében* mind az alkalmazott, mind a leíró nyelvészeti kutatások számára fontos meglátásokat fogalmaz meg, az elemzési eredmények bemutatása mellett hasznosítva szerzőjének mind elméleti, nyelvészeti és pedagógiai tudását, mind módszertani ismereteit és hatalmas empirikus tapasztalatát. A tanári kommunikáció társalgáselemző keretű vizsgálatával és eddig nem vagy csak ad hoc módon tárgyalt jelenségeinek, aspektusainak összefogásával összetett, elméletileg megalapozott és korszerű megközelítésmódot kínál a tantermi interakciók általános jellemzéséhez, szorosan kapcsolódva egy új típusú pedagógia és tanári szerep, illetve az ehhez kötődő kommunikációs mód kialakításához. A kötet természetesen nem tartalmazza az osztálytermi diskurzusok teljes körű elemzését, ám ez nem is volt célja, viszont a tanári beszéd legfontosabb jelenségeinek bemutatásával kiindulási alapot kínál a további részletek vizsgálatához.

A műben közölt elemzési eredmények és megfigyelések oktatásbeli és módszertani jelentősége kiemelkedő: pedagógiai szempontból ezek (pl. a tanórán elhangzó kérdések típusai, tanár-diák arányai) nemcsak tanárjelölteknek vagy kezdő tanároknak, hanem gyakorló pedagógusoknak is tanulságosak és elgondolkodtatóak. A könyv retorikai hozadéka is jelentős: mivel részletesen és példák alapján ismerteti a tanári kommunikáció legfontosabb elemeit, azok lehetséges változatait, oktatásbeli előnyeit és hátrányait, közvetlenül is hozzájárul a tanári beszéd tudatosabb és hatékonyabb megformálásához.

Hangsúlyozandó azonban, hogy bár a mű célja elsősorban a tanári kommunikáció hatékonyságának a növelése, a könyv a széles körű és részletes empirikus elemzések adatai alapján társalgáselemzési és kommunikációtani szempontból is mérvadó eredményeket fogalmaz meg, és az iskolai interakciók vizsgálatával egy kiemelten fontos terület kidolgozását segíti a magyar társalgáselemzésben. Emellett további szövegtani, retorikai, grammatikai, élő nyelvi kutatásokhoz is lényeges kiindulási anyagot kínál, ilyen jellegű megfigyeléseket is számos ponton megfogalmaz. Bár egyes elemzésekben a könyv olykor többfajta szempontrendszer is érvényesít egymás mellett (pl. funkcionális, strukturális, pragmatikai), és ezek egymáshoz való viszonya vagy célja nem minden esetben világos, és/vagy olykor inkább csak a felvillantás benyomását keltik, de az egy-egy adott grammatikai, szövegtani vagy diskurzusjelenség iránt érdeklődők számára ezek az elemzések is lényeges adalékot jelenthetnek. Mind a tanárképzésben részt vevő oktatók és diákok, tanárjelöltek, mind a gyakorló pedagógusok, mind pedig a társalgáselemzés kedvelői vagy művelői számára alapvető olvasmány tehát ez a könyv, és melegen ajánlható a spontán beszéd, a szövegtan, az interakcionális szociolingvisztika vagy egyszerűen csak az iskolai kommunikáció iránt érdeklődőknek is.

A fent bemutatott művekben és kutatásokban meghatározó szerepet kapott a társalgáselemzés megközelítési módja, fogalom- és szempontrendszere. Ennek a tudományterületnek a legfontosabb elméleti jellemzőit, irányzatait és módszertanát segít alaposabban megismerni Boronkai Dóra *Bevezetés a társalgáselemzésbe* című könyve, amely 2009-ben jelent meg Budapesten az Ad Librum Kiadónál, és több szempontból is érdekes lehet az iskolai oktatás, az osztálytermi kommunikáció, a tanári hatékonyság iránt érdeklődőknek. A társalgás- és diskurzuselemzés a XX. század második felének egyik legszínesebb és egyik legnagyobb hatású irányzata; nem egységes diszciplína, hanem olyan tág kutatási terület vagy megközelítésmód, amely számos, gyakran eltérő háttérű és módszertanú, ám hasonló szemléletű és érdeklődésű kutatás nyomán rajzolódik ki. Ezek között igyekszik útbaigazítást adni a *Bevezetés*, amelynek szerzője, a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai

Karának adjunktusa és főigazgató-helyettese, maga is a beszélt nyelvi diskurzusok, spontán társalgások egyik jelentős hazai kutatója.

A könyv öt fő fejezetre tagolódik: 1. *Tudománytörténet*, 2. *Fogalommeghatározás*, 3. *Adatgyűjtés és transzkripció*, 4. *Elemzés*, 5. *Alkalmazás*; és egy utolsó fejezet pedig a *Mellékleteket* tartalmazza.

Az első fejezet (*Tudománytörténet*) a társalgáselemzés főbb előzményeit és elméleti kapcsolódási pontjait vonultatja fel. A második fejezet (*Fogalommeghatározás*) a legfontosabb fogalmakat járja körül: mit jelöl a címben szereplő fogalom – társalgáselemzés –, milyen értelemben használatos itt a *társalgás* terminus, milyen viszonyban áll egymással a *szöveg*, a *diskurzus*, a *beszélgetés*, a *dialógus* stb. fogalma. Itt található az egyes – elsősorban német és angol nyelvterületen működő – diskurzus- és beszélgetéselemző irányzatok típusainak rövid ismertetése, és a fejezet végén a nemzetközi eredmények mellett áttekintést kapunk a legfrissebb hazai kutatásokról is, amelyek valamilyen szempontból a beszélt nyelvi szövegekkel, társalgásokkal, párbeszédekkel foglalkoznak.

A harmadik fejezet kifejezetten gyakorlati jellegű: *Adatgyűjtés és transzkripció*. Bemutatja egyrészt az anyaggyűjtés legfontosabb lehetőségeit, módszertani jellemzőit, másrészt az átírás legelterjedtebb típusait és lehetőségeit, összefoglalja a kezdő társalgáselemző részére nélkülözhetetlen tudnivalókat.

A negyedik fejezet (*Elemzés*) középpontjában maga a szűkebb értelemben vett társalgáselemzés és e diszciplína legfontosabb foglmainak, megállapításainak és elemzési módszereinek közelebbi bemutatása áll. Itt részletesebben megismerkedhetünk a forgatókönyv, a kontextus, a forduló, a szomszédsági pár, a szekvenciák fogalmával és a beszélőváltások, a szekvenciális szerveződés, valamint a narratívák fő jellegzetességeivel. A szerző kitér az interakciós stratégiák és alapelvek jelentőségére, és foglalkozik a társalgásbeli hibajavítások jelenségével is. A fejezet értékét az elméleti gazdagság mellett az is emeli, hogy az egyes fogalmakat és jelenségeket Boronkai Dóra saját gyűjtésű társalgásrészletekből származó példákkal illusztrálja. Ezek a példák a társalgáselemzés oktatásában is igen hasznosak lehetnek mind a tanárok, mind a diákok számára.

Az ötödik fejezet (*Alkalmazás*) az eddigiekben ismertetett fogalmak és elemzési módszerek további, tágabb hasznosíthatóságát mutatja be: a társalgáselemzés alkalmazási lehetőségeit a nyelvészet más területein. A szerző empirikus alapon, részletesen is javasol néhány ilyen lehetőséget, így a társalgáselemzés és a szövegtipológia, a stilisztika, a retorika, az anyanyelv-elsajátítás és az anyanyelv-tanítás, illetve a társalgáselemzés és a gendernyelvészet összekapcsolásának a hasznát. A példák meggyőzően mutatják a társalgáselemzés eredményeinek a jelentőségét és alkalmazásának az előnyeit.

A könyv végén lévő *Mellékletek* között néhány áttekintő táblázat (pl. transzkripciós rendszerek) található, valamint 18 társalgásrészlet: az utóbbiak számos társalgási jelenség illusztrálására, megvizsgálására alkalmasak. Végül szerepel egy angol–magyar glosszárium is, amely a diskurzuselemzésben legfontosabb angol nyelvű fogalmak magyar megfelelőjét tartalmazza. Ez nemcsak az angol szakirodalomban kevésbé járatos olvasók számára praktikus, hanem a magyar nyelvű diskurzus- és társalgáselemző diskurzus számára is értékes segítséget kínál az átfedések és a terminológiai bizonytalanságok kiküszöböléséhez.

A könyv több tekintetben is nagy haszonnal forgatható. Egyrészt széles körű elméleti áttekintést kínál: bemutatja a legfontosabb irányzatokat, ezek legfontosabb művelőit, az eredményeket, egymással és a nyelvészet más irányzataival való kapcsolatát, a legfontosabb tájékozódási pontokat, és kitér az alapvető fogalmak ismertetésére, sőt tisztázására is. Az empirikus elemzésekhez is komoly segítséget ad a könyv: foglalkozik az adatgyűjtés kérdéskörével, lehetőségeivel, valamint az átírással kapcsolatos tudnivalókkal is. Hasznosságához a mű felépítése is hozzájárul: nyelvezete a társalgáselemzésben nem járatos olvasó számára is érthető, szerkezete világos és áttekinthető, a fejezetek jól felölelik a legfontosabb témaköröket, és

logikus sorrendben kapcsolódnak egymáshoz. Az áttekinthetőséget a világos szerkezeten kívül a fejezetek végén található összegzések is biztosítják; a nemzetközi szakirodalomhoz való kapcsolódást és a kutatásokat angol nyelvű szöveget könnyíti meg. Végül ebben a könyvben is számos, a szerző gyűjtéséből származó példát találunk, továbbá a szerző saját kutatásaiba is betekintést nyerhetünk.

Összefoglalóan megismételhetjük: Boronkai Dóra *Bevezetés a társalgáselemzésbe* című könyve alapos és információgazdag munka, ugyanakkor lényegre törő, jól áttekinthető és a gyakorlati alkalmazás céljára is kitűnően felhasználható. Ajánlhatjuk tehát a témát nem ismerőknek éppúgy, mint a társalgáselemzéssel foglalkozó kutatóknak, oktatási segédanyagként nyelvészetet, nyelv- és kommunikációtant oktatóknak, szövegekkel és beszéddel foglalkozó szakembereknek – és mindenkinek, aki jobban meg szeretné érteni beszélgetéseink működésének hogyanjait és miértjeit.

Az itt ismertetett három könyv számos tekintetben különbözik egymástól: eltérnek közvetlen céljaik, célcsoportjuk, szűkebb témájuk és azok feldolgozása is. Összekapcsolja azonban őket az, hogy mindegyik jelentősen hozzájárul a nyelv működésének, a verbális interakcióknak a megismeréséhez, és fontos segítséget jelent az iskolai nyelvhasználat, a tanórai kommunikáció leírásában, elemzésében és hatékonyságának növelésében.

Hámori, Ágnes: Lesson, communication and conversation. Three books in the fields of teaching methodology and conversation analysis

Az írás szerzőjéről

Hámori Ágnes

MTA, Budapest, Magyarország

agnes.hamori[kukac]freemail.hu

<https://orcid.org/0000-0003-1937-5163>